

řádány v letech 1828, 1829, 1831 a 1836 zemské výstavy v Praze, které měly u nás »buditi ducha průmyslnosti a podnikavosti« a ukázaly — stejně jako »první všeobecná rakouská výstava průmyslových produktů« ve Vídni 1835 — poměrně vysokou zdatnost průmyslu českého. R. 1833 založena českou šlechtou po dlouhém jednání Jednota k povzbuzení průmyslu v Čechách — teprv r. 1839 následovala Průmyslová jednota dolnorakouská ve Vídni, 1845 severočeská v Liberci

§ 18. Vývoj našeho průmyslu od let 1850.

I. Od polovice 19. stol. několik momentů vydatně přispělo k rozmachu průmyslu v našich zemích.

Emancipace rolnictva od poddanství a roboty i od vrchnostenských dávek naturálních a peněžních dala podnět k velikému technickému i hospodářskému pokroku v zemědělství. Potřebné k tomu dokonalejší nářadí zemědělské a stroje dováženy zprvu z ciziny, zvl. z Anglie, až i v tuzemsku počalo strojnictví se stavbou racionelně konstruovaných strojů a nářadí zemědělského, takže dnes továrny na hospodářské stroje, namnoze z dílen řemeslnických vzešlé, rozšířeny jsou po celých středních Čechách i Moravě a vyváží své výrobky ze 4/5 do Ruska a Polska, Maďarska, na Balkán. Ke stupňované produkci přirozené mrvy na přechodu ke zlepšenému hospodářství trojpolnímu a ke střídavému přidružila se záhy umělá hnojiva.

Neobyčejného rozsahu nabyly u nás zemědělské průmysly, které od r. 1848 stejně byly přístupny sedlákům jako bývalým vrchnostem.

Od let 1840. nastalo v našich zemích po první velké trať severní Ferdinandské dráhy Vídeň-Brno, r. 1839 otevřená, období čilejšího ruchu železního, které vyvrcholilo na obratu let 1860-70tých (v letech 1845—1851 zbudována státem trať z Brna do Olomouce a pak přes Prahu do Podmokel, v l. 1850. trať z Pardubic k Josefově, r. 1862 Česká západní a r. 1865 Česká severní dráha, r. 1870—1873 dráha severozápadní a jihoseveroněmecká spojovací, r. 1871 dráha Františka Josefa atd.), dráhy původně soukromé několika akcemi posléze postátněny (až na dráhu huštěhradskou a ústeckoteplickou) a tarify na nich až do novějších let zlevněny. O získání transportů pro vývoz po vodních cestách pečovalo Rakousko levnými tarify do Terstu i k českým překladištím na

Labi. S druhé strany ve svobodno-tržebním období na obratu let 1860./70. současné rychlé vybudování sítě železniční, státními garancemi podporované, silně zotřovalo účinky úlev celních.

Od let 1860. počíná býti našemu průmyslu vydatnou oporou **bankovníctví**. Soukromé firmy bankéřské, z nichž nejvýznamnější bývaly v Praze Lämmel, Dotzauer, Zdekauer, časem vesměs zanikly a ustoupily novým organismům o kapitálovou asociaci se opírajícím, bankám akciovým. R. 1857 otevřena byla v Praze jako první bankovní ústav soukromý — již r. 1846 byl v Praze císařským rozhodnutím zřízen filiální eskontní ústav priv. Národní banky rakouské, první to filiálka cedulové banky v říši, po níž teprv později následovaly Pešť (1851), Lvov, Brno a Terst (1853) — filiálka rakouského úvěrního ústavu vídeňského, r. 1863 založena v Praze jako první místní banka Česká eskomptní banka, r. 1865 zřídil zemský sněm český Hypoteční banku království Českého jako nevýdělečný podnik pro úvěr zemědělský, prvý to ústav tohoto druhu v říši, r. 1868 vznikla jako druhá místní banka v Praze Hospodářská úvěrní banka pro Čechy a Záložní úvěrní ústav v Hradci Králové, r. 1869 zahájila činnost Živnostenská banka v Praze jakožto svépomocný ústřední úvěrní ústav českých záložen, k podpoře živnostenského úvěru od vzniku první české občanské záložny r. 1858 ve Vlašimi záhy se rozvíjících, r. 1870 založena Úvěrní banka v Kolíně, která po 30 letech přesídlila do Prahy, r. 1872 založeny v Praze nové místní obchodní banky, Česká banka Union a Česká společnost pro úvěr pozemkový, a vedle nich vznikla v létech »národohospodářského rozkvětu« řada jiných, jimž všem vídeňská krize z r. 1873 přivodila rychlý pád (Český úvěrní ústav stržen byl cukerní krizí r. 1884). Teprv od r. 1885 pražské banky znovu mohutní, jejich akciový kapitál se druhdy zesateronásobňuje a stejně rostou peněžní vklady jim svěřované. R. 1889 založena Zemská banka království Českého zejm. pro zápůjčky korporacím veřejnoprávním, úvěr meliorační a železniční s právem emise vlastních dluhopisů, r. 1896 vzniká jako nová místní akc. banka, zvl. pro investiční úvěr průmyslový, Česká průmyslová banka, r. 1903 Ústřední banka českých spořitelen a průmyslová konjunktura od r. 1905 do 1907 vede k zakládání dalších bank, takže ze 4 akc. bank s kap. 29 mil. K v r. 1900 roste jich počet do r. 1913 na 11 s akc. kap. 223 mil. K a číslíce vkladů ze 138 na 741 mil. K. Vedle samostatných českých bank množí se v Praze a v Čechách německé banky a filiálky bank cizích, zejm. vídeňských.

Obchodní politika rakouskouherská druhé polovice stol. 19. nebyla rozvoji průmyslu, který byl až na Vídeň, Vorarlberk a neveliké kraje v Štýrsku a Dolních Rakousích skoro výhradně průmyslem zemí českých, příliš přízniva. Zájmy klíčícího velkoprámyslu bývaly zhusta obětovány tu zřetelům politickým, tu agrárním zájmům uherským i předlitavským. Prospěšným činem bylo zrušení celní čáry mezi Předlitavskem a Uhrami, dnem 1. července 1851 nastalé, a tedy ujednocení celního území rakouskouherského, které přes všechny pozdější ústupky Rakouska ve formě a dílem i ve věci pokrývalo až do zániku říše. Průmyslu našemu, zvl. textilnímu, zajištěno tím odbytiště uherské i ve všech »vyrovnaních« rak.-uh. od r. 1867. Pod vidinou utvoření celní unie rakouskoněmecké odvrátilo se však Rakousko všeobecným celním tarifem z 1. listopadu 1851 od staleté soustavy prohibiční k systému pouhé celní ochrany a celní a obchodní smlouva s Pruskem z r. 1853, r. 1865 obnovena, i opět nový všeobecný celní tarif z r. 1853 znamenal opětované snižování celních sazeb, které dosáhlo — především z příčin finančně-politických — v četných bodech vrcholu v liberalistické éře let 1865—1873, přivodivši zejm. krizi průmyslu železného a textilního (zvl. úpadek drobné výroby soukenické).

Ochranná perioda, od polou let 1870 krisí v průmyslu i zemědělství vynucená a v l. 1887 až 1891 vrcholící, způsobila, že vzmohly se u nás výroby dosud nezastoupené nebo jen v zárodkách živořící, že tuzemský průmysl rostoucí měrou uhrazoval tuzemskou spotřebu, že aktivum tržební bilance se v desetiletí 1882—1891 téměř ztrojnásobilo (ze 61 na 173 mil. zl.). Již však v obchodních smlouvách z r. 1892 a násl. obětováno příliš mnoho zájmů průmyslových myšlenice hospodářské kooperace středoevropské a agrárním zájmům rakouským i uherským, takže nový celní tarif z r. 1906, poslední za trvání Rakousko-Uherska, i nové obchodní smlouvy z let 1906 až 1911 znamenaly zvýšenou celní ochranu pro výrobky průmyslové i zemědělské. Přes to až do války tržební bilance rakouskouherská, jež byla po 30 let (1875—1906), s výjimkou nepatrného pasiva v r. 1898, nepřetržitě aktivní, stala se v l. 1907 až 1913 trvalou stagnací vývozu tovarů a polotovarů vždy pasivnější (ze 78 na 721 mil. K.).

Nepatrný podíl našeho průmyslového rozvoje připadá na vrub technického pokroku a vynalézavosti a ve vývoji moderní světové techniky přísluší našim technikům, podnikatelům i dělníkům čestné místo, jak v hornictví a hutnictví i všem

průmyslu kovovém, tak v chemickém, grafickém, elektrotechnickém a j. v. Uplatnil se zejm. vliv průmyslového školství a výstavnictví. V letech 1860 dochází konečně k rozdělení pražské techniky na českou a německou a tím k prospěšnému závodění v technické kultuře, odborné školy zřizovány hojně již za liberalistických vlád let 1860tých a speciálně pro české kraje a průmysly od počátku let 1880. vznikají a zkoušejí se nové typy škol průmyslových, od r. 1883 počíná rozvoj průmyslového školství pokračovacího. R. 1891 všeobecná zemská jubilejní výstava v Praze byla velkolepou revisí našich hospodářských pokroků i nedostatků a pozdější výstavy (národopisná r. 1895, výstava architektury a inženýrství v r. 1898 i komorní z r. 1908) každá svým způsobem prokazovala i znovu podněcovala pokroky našeho vývoje průmyslového, a stejně působily v užším oboru hospodářského průmyslu dřívější každoroční hospodářské trhy výstavní.

II. Přes to nebrala se ani nyní vývojová čára českého průmyslu vždy jen směrem vzestupným. I jako celek i jednotlivá odvětví zvlášť prodělal český průmysl v posledním půlstoletí četné krise, druhdy přímo existenci jeho ohrožující.

Katastrofálně působila tu zvl. vídeňská krise z 9. května roku 1873. Předcházejících osm let, od r. 1865, bylo obdobím »národohospodářského rozkvětu«, který byl pokládán za trvalý. Zřízeno bylo, zejm. také v Čechách, množství nových velkých tratí železničních, veliká řada společností akciových, bankovních i železničních, továrních i terénních pro pozemkové spekulace, i družstev svépomocných, výrobních a obchodních i konsumních a stavebních, bank a pojišťoven. Koncese k novým společnostem získávány korupcí částí úřednictva a ještě větší částí parlamentu, který patřil k hlavním hnězdům úplatnosti, poslanci dosahovali vymáháním koncesí příjmů knížecích. Nastalo období přepjaté horečky zakladatelské a vyvrcholené spekulace bursovní. Akciové společnosti platily neobvyklé dividendy, jež v průměru této gründerké periody činily 14 až 22% kapitálu a u některých bank dosáhly až 80% akc. kap., ve správních radách železnic, bank i průmyslových společností hemžilo se jmén vysoké šlechty i vlivných členů obou sněmoven říšské rady, v národohospodářském výboru parlamentu zasedali téměř sami správní radové a bursiáni (německá »Verfassungspartei« zvaná »Verwaltungsratspartei«). Od r. 1867 do konce 1873 vydáno 1003 koncesí ke zřízení akc. společností, z nichž 682 společnosti vstoupily

skutečně v život (z toho 38 průmyslových, 63 stavební, 29 železničních, ostatní bankovní), jenom koncese let 1871—73 představovaly kapitálový obnos 4 miliardy zl. Snahou byl rychlý zisk, poctivá práce zůstávána těm, kdo byli »chudí duchem«. Kursy akcií stoupaly do závratné výše, vnitřní hodnotou jejich neodůvodněné, počet zbohatlíků z kursových zisků rostl neustále i z dosud proletářských existencí. Po některých předchozích známkách krise — první vážnutí ukázalo se již v srpnu 1869, druhý odraz následoval v dubnu 1872 — pověstným »černým pátkem« dne 9. května 1873 — několik dní po oznámení zahájení s v ě l o v é v ý s t a v y v í d e ň s k é — propukla vši drtivou tíží. Den za dnem ohlašovány nové a nové úpadky. Zanikla převeliká řada nových i starších, nedostí fundovaných továren, opuštěny četné nedodělané stavby, zmizela většina podniků družstevních. V Praze vzniklo v l. 1868 až 1872 celkem 18 nových bank českých a německých, s kapitálem 42·86 mil. zl., z nichž jenom tři přečkaly krizi (Živnostenská, Hospodářská úvěrní a Unionka), 15 likvidovalo a časem zaniklo, a zbylé banky na místo vysokých dividend dřívějších (Živnostenská platila v l. 1870—72 pořadem 8, 12 a 15%, Vídeňský bankovní spolek v týchž letech 27, 40 a 80%) odpisovaly po léta ztráty milionové. Nastaly nepěkné korupční procesy (pověstný proces Ofenheimův), ministr obchodu Bahns donucen odstoupiti, v parlamentě zvolena v listopadu 1873 zvláštní vyšetřovací komise a voláno po zákoně inkompatibilitním, který však ani v Rakousku ani teď v naší republice neuskutečněn (toliko v Uhrách).

Bezprostředně před krachem mluvila trůnní řeč o »rozkvětu národohospodářského života a stálém stoupání státního úvěru« a v zápleťi nato, ihned po propuknutí krise, voláno po státní pomoci. Stát poskytl 80 mil. zl. na zřizování půjčovných pokladen státních a na podporu železnic, avšak malým lidem, kteří by byli nejvíce potřebovali, dostalo se velmi málo. Státní záložna v Praze obdržela dotaci 2 mil. zl., ale úrok žádán vysoký a podmínky úvěru byly těžké.

K finanční krizi přidružila se i k r i s e o b c h o d n í, současný přívál obilní konkurence z Americké Unie snížil desavadní vysoké ceny tuzemského obilí a spoluzavinil krizi agrární a pokles kupní síly obyvatelstva zemědělského, který přivodil i krizi drobných živností. Všeobecně voláno po státním zakročení a odvratu od liberalismu k účinné státní politice národohospodářské. Když krise přecházela v trvalou depresi, proveden vskutku — se současnou změ-

nou ve vnitřní politice státní — i obral v politice obchodní a železniční, v živnostenské i agrární, i konečně v sociální.

III. U různých odvětví průmyslové výroby českých zemí byl vývoj arci nestejný, každé mělo uvnitř celkového rámce své vlastní dějiny.

Cukrovarství, které již v roce 1851/2 představovalo téměř polovici všech cukrovarů rakouských, stává se od r. 1863 velkopřmyslem exportním, vyvážejícím své přebytky do Itálie, Ruska, Německa, na Balkán, do Levanty, Východní Indie i Afriky, prodělává v období 1868/73 nebyvalou i nezdravou horečku zakladatelskou, po níž následují v l. 1874—1877 a znovu v l. 1880—1884 těžké krise končící četnými úpadky. Před válkou zaměstnávalo v českých zemích 164 závodů a nyní v čsl. republice 186 továren a vyrábí přes $\frac{1}{7}$ světové produkce cukru řepového.

Pivovarství, do r. 1848 řemeslné a empirické, přechází ve výrobu převážně velkopřmyslovou, o výsledky vědeckého badání a zdokonalená strojní zařízení se opírající; zrušením propinačních práv r. 1869 vzniká řada nových pivovarů, zvl. akciových a s nimi veliká pivovarská centra (Praha, Plzeň).

Mlýnářství drobné mlýny venkovské šmahem zanikají nebo přeměňují se v závody textilní, jsouce nahrazovány parními velkomlýny s moderním zařízením v uzlištích komunikačních; celkem však slaběji, než by odpovídalo agrárnímu bohatství republiky a spotřební síle jejího obyvatelstva.

Lihovarství zemí české koruny vyrábělo plnou polovici předválečné lihové produkce Rakouska (1·5 mil. hl), z čehož hospodářské lihovary hradily 1 mil. hl plnou spotřebu tuzemskou a průmyslové odevzdávaly 0·3 mil. hl k denaturaci a technickému zpracování vůbec a 0·2 mil. hl vyvážely hlavně do Švýcar a Levanty.

Rovněž teprv do druhé polovice 19. stol. spadá vlastní vývoj továrnického průmyslu strojnického, jehož počátkem byla již Breitfeldova strojírna z r. 1832 a Thomasova (později Ruston) z r. 1833. Vyráběny byly stroje hospodářské — četné tyto továrny byly původně založeny jako podniky malořemeslnické (zámečníky, kováři) — se silnou v nich specialisací, stroje pro průmysl a vozy železniční, později zejm. též parní stroje a turbíny. Krise r. 1873 donutila mnohé strojírny vzdáti se výroby a ostatní zmenšili alespoň značně produkci. Nový rozkvět počal teprv rokem 1876 s rozvojem cukrovarnictví, zařízení cukrovarské exportováno do Ruska a na

Balkán a dle českého vzoru zařizovány též nesčetné pivovary v cizině. Od r. 1881 došlo k zařízením *elektrotechnickým*, nejprve firmami zahraničními, současně zařídil, nejprve v Plzni, závod Fr. Křížík, vynálezem obloukové lampy, r. 1891 vystavena v Praze elektrická silniční dráha po Letné na výstaviště, a v týchž létech počalo elektrické instalatérství.

V době největšího ruchu cukrovarského založena r. 1871 v Praze První českomoravská továrna na stroje, která pak rozšířila se i na stroje pro pivovary, hutnictví a hornictví, na lokomotivy a tendry, automobily atd. *)

Obrovského rozmachu dosáhlo české *železářství*. R. 1852 zřídili průmyslníci Klejn, Lanna a Novotný podnikem bohatými ložisky uhelnými u Kladna a nálezy rudy u Nučic Vojtěšskou huť na Kladně, stavše se tak zakladateli kladenské železářské společnosti a kladenského těžířstva kamenouhelného, jež s jinými dvěma podniky r. 1857 spojeny v Pražskou železářskou společnost, pojalý v sebe časem jiné závody, zejm. r. 1886 Českou montánní společnost (Králov Dvůr a Stará Huť) a báňské i hutnické závody fürstenberské a po řadě nepříznivých let (1873—1881) povznesly se mezi nejpřednější železářské závody celého Rakouska. R. 1854 spuštěna na Kladně první vysoká pec koksová (dotud užívalo se ve vysokých pecích jen uhlí dřevěného).

Železárny vítkovické založeny r. 1829 olomouckým arcibiskupem arcivév. Rudolfem, vlastní jejich rozmach počal však teprve jejich přechodem r. 1840 v majetek bankovního domu Rothschildova, který byl zároveň koncesionářem severní dráhy Ferdinandské a od něhož přešly r. 1873 za účasti firmy Bratří Guttmannů na »Vítkovické horní a hutní těžířstvo«. K hutím a válcovnám, k výrobě železničního materiálu a strojů pro hornictví a hutnictví přičleněny časem kamenouhelné doly a koksovny, získány doly na železnou rudu

*) Do let 1870. spadá v západních Čechách i působení Dr. B. H. Strousberga, původně národohospodářského žurnalisty a pojišťovacího matematika v Londýně, později v Německu na svoji dobu neobyčejně zbohatlého železničními a j. podniky (uhelné doly, železárny, továrny na lokomotivy a vagony) nejen v Německu, ale i železničními stavbami v Uhrách a Rumunsku, který zakoupiv r. 1870 korunní panství zbirožské v Čechách zřídil v okolí válcovny, hutě a pily na dříví z lesů zbirožských v ohromných spoustách — zvl. po katastrofě károvcové — vyvážené, r. 1873 zřídil továrnu na vagony v Holoubkově, stavěl uhelné trati atd., až po konkursu r. 1875 zemřel r. 1884 úplně chud v Karlíně (viz Obzor národohospodářský 1916, str. 326 a násl., náš článek »Dr. Bethel Henry Strousberg«).

v Uhrách a později i ve Švédsku, zavedena stavba mostů a železných konstrukcí, výroba lité oceli a s ní i výroba pancéřových desek, nábojů, dělových rour a j. válečného materiálu atd. Nově vynalezené technické procesy (Besemerův r. 1865, Thomasův r. 1879 poprvé na evropském kontinentě, proces Besemerův sloučen s Martinovým v l. zv. proces vítkovický, který se rozšířil nověji i v Americe) zaváděny vždy co nejrychleji, obzvláštní pozornost věnována zužitkování všech vedlejších produktů při výrobě získaných, podnik má 138·6 km. vlastních kolejí normálního rozchodu a 73 km. úzkokolejných s 1156 nákladními vagony a s roční nákladní dopravou 364.546 wagonů zboží (r. 1918), má pro 38.800 svých zaměstnanců (r. 1918) 298 domů pro byty úředníků a dělníků a 34 kasárny pro dělníky svobodné a přespolní, 9 škol obecných a 6 měšťanských s vyučovacím jazykem českým, polským a německým, 17 mateřských škol, školy pokračovací všeobecné a odborné, jesle, sirotčince, tělocvičny, lázně, nemocnice, chorobince, zotavovny atd.

V textilnictví soutěž cizozemská, technicky daleko pokročilejšího, klestila od poč. let 1850 v bavlněném tkalcovství dráhu zdokonaleným ručním stavům »regulátorovým« a téměř současně i stavům mechanickým a místo ručních mul zaváděny seletory, které při menším počtu dělnictva i nákladu výrobním poskytovaly lepší přízi. Za občanské války v Spojených státech amerických (1861—65), když vážnutím vývozu americké bavlny ceny její dostoupily závratné výše a nepostačoval ani dovoz bavlny z Indie, Egypta a Číny, ruční tkalci vraceli se opět od bavlny k plátenictví a slabší továrny padly. Ve vlastních tkalcovských okresích zavádění strojové výroby postupovalo jen zvolna, takže mechanické stavy dostávaly převahu teprv v létech 1880. Kdežto dříve bílení, barvení a potiskování látek (kartounů a pod.) dávalo se většinou prováděti v cizině (v řízení zušlechťovacím), od doby sesílené celní ochrany a rušení tohoto řízení v létech 1880 počalo se bavlněné tkalcovství východočeské (Česká Třebová, Ústí n. Orł.) zabývati též výrobou vzorkovaného a zvl. pestře tkaného zboží, a r. 1882 zřízena v Praze první tkalcovna juty, jež zaměstnává nyní veliké závody, přádelny a tkalcovny. Ze živnosti soukenické vyvinul se v Čechách v 19. stol. mohutný průmysl vlnářský, ruční výroba i zde ustoupila skoro navskrz výrobě strojní a dřívější jednobarevná sukna (Humpolec) zboží vzorkovanému. Také na Moravě řemeslo soukenické (Jihlava, kde soukenický cech od 14. stol. patřil k nejzámožnějším a nejváženějším, Brno, Nový Jičín, Fulnek) od polov. 19. stol. odumíralo, ale to-

várnám brněnským rychlé využitkování technických výhod, zlepšení příze parastrojní, pohon atd. zjednalo na Moravě stejný primát, jaký měl Liberec v Čechách a Krňov ve Slezsku. Od r. 1900 datuje nový značný rozmach průmyslu h e d v á b a r n i c k é h o, zejm. když předměstské továrny vídeňské přeložily pro drahotu pozemků a mezd své závody do Čech. Starodávné p l á t e n i c t v í české, jemuž dosavadní ovládnutí trhu urvala bavlna a jemuž znovu počátkem 19. stol. způsobilo citelnou soutěž plátenictví irské strojním předemím lnu a tedy levnějším a jemnějším zbožím, zachovalo si vynikající místo mezi průmysly textilními, prodávajíc jako dříve největší část své výroby do ciziny. Konec 19. stol. přinesl posléze všemu průmyslu textilnímu tak důležité vynálezy, jako žádné období od sestrojení prvního strojního stavu r. 1784 angl. kazatelem Dr. Cartwrightem, samočinné stavy a elektrický pohon, rozváděný až do nejosamělejších chýší tkalcovských.

V c h e m i c k é m průmyslu v Čechách, jehož počátky jest hledati v laboratořích lékárnických a jehož vynikající závody vyrůstaly zprvu zvl. při hutích v uhelných revírech severočeském a moravsko-ostrovském, zřízena r. 1857 v Ústí n. L. továrna na výrobu sody dle Leblancovy metody a rozšířena i na jiné produkty a závody, koncern ústeckého spolku pro průmysl lučební a metalurgický zahrnuje dnes veliký počet závodů nejen v čsl. republice, nýbrž i v Rakousku, Maďarsku, Jugoslavii, Rumunsku a Polsku, a nejrozmanitější druhy produktů chemických.

Výroba strojených h n o j i v, rozkvetlá zejm. rozvojem cukrovarství (r. 1871 zřízena akc. továrna na umělá hnojiva a lučelminy v Kolíně) zaměstnává dnes v Čechách a na Moravě 12 velkozávodů.

První rafinerie p e t r o l e j e zřízena r. 1887 v Zábři u Kolína, která záhy zanikla, a téhož roku v Pardubicích (David Fanto, původně malý obchodník s petrolejem), která později (r. 1907) zakcionovaná má vlastní ložiska nafty v Haliči a pro vývozní účely vlastní nádrže v místech přístavních, vlastní nákladní lodě a kollové vozy, soutěžíc s největšími společnostmi světovými, r. 1901 založeny veliké rafinerie i v Kralupech a v Kolíně n. L. V novější době proniká i výroba l é č i v a b a r v i v ústrojných.

Tovární výroba koželužská počala u nás již od r. 1854, v letech 1890. nastal veliký převrat v k o ž e l u ž s t v í vynálezem dvou nových způsobů obdělávacích: rychločinění vegetabilními extrakty a chromočinění solemi nerostnými.

Ve výrobě skla byl přechod k velkopřmyslu prostředkován používáním plynu (místo nevhodného uhlí) k vytápění pecí, zavedením pecí s pánvemi o nepřetržitém žáru a zřizováním pecí vanových. Anglický vynález (1810) výroby předmětů z křišťálového skla lisováním, využitkován v Čechách teprve koncem 19. stol., zejm. Inwaldem. R. 1908 americký vynález Owensův umožnil vyráběti láhve automaticky bez ruční pomoci. Sklářský průmysl, jeden z nejstarších a nejslavnějších u nás, zvl. v poslední době rozmohl se v jeden z největších průmyslů exportních.

První strojní papírna byla sice zřízena již r. 1837 ve Vraném (Haase), ale rozmach papírnického průmyslu počíná teprv od polov. 19. stol. přechodem od hadrů lněných a později bavlněných i od slámy obilní a kukuřičné k dřevní drti a celulose a zaváděním nových druhů papírů (hedvábných, barevných, kopírovacích, listovních, pergamenových, cigaretových atd.).

Stavební ruch v Praze a předměstích, jichž zalidněnost od let 1870. a 1880. úžasně stoupala, i současné vzrůstání četných měst venkovských (průmyslových a hornických, nebo uzlů komunikačních) podnítily rozkvět průmyslu cihlářského, jehož produkce se strojní výrobou od let 1870. zdesateronásobila a v němž učiněny rovněž veliké pokroky technické (vynalezení kruhové pece, lisů pásmových a později válcových, hydraulické lisy, výroba pískových cihel a j.), jimiž m. j. snížena i potřeba uhlí a sil pracovních. Od konce let 1860. vznikaly u Prahy a v poříčí Berounky továrny na portlandský cement, od let 1880. na zboží kaolinové, šamotové a hliněné.

Vzrůstání velkých středisk populačních (Praha, Plzeň, Brno, Ostrava), vyvolávalo od týchž let vznik parních mlékáren, kulturní a zejména i školský a literární rozmach českého národa způsobil rozkvět velkolepého průmyslu grafického, jemuž české vynálezy světlo tisk a trojbarevného tisku zjednávaly odbyti i daleko za hranicemi a k němuž se družilo umělecké i strojní knihářství.

Průmyslovým vývojem vynikaly české země vysoko nad všechny ostatní země bývalého mocnářství. Podniky vyrábějící tovary soustředěny jsou z velké části na území nového československého státu. Z celkové průmyslové výroby dříve rakouské (předlitavské) připadalo na země koruny české cukru přes 90%, piva přes 57%, lihu přes 46%, zbaží bavlněného skoro 80%, vlněného 90%, lněného 90%, výrobků tabákových přes 43%, kamenného uhlí 87%, hnědého 84%.

Bývalé rakouské huti vyrobily v roce 1917 22 mil. q oceli, z čehož připadá na závody československé bez hutí rýmavských 15 mil. q, tudíž 68%. Z parních kotlů v bývalém Rakousku vyrobených připadají na země české přes $\frac{2}{3}$, ze železničního materiálu, vyráběného bývalým rakouským kartelem železářským v r. 1917, připadá na československé závody u kolejnic 64%, u drobného materiálu 79%, u výhybek 72%, u obručí na kola 64%, u vozových os 59%, u kol 90%. Tyčového železa připadá na československý stát z celkové výroby někdejšího rakouského kartelu železa 64%, nosičů 77%, polotovarů 72%. Podobně tomu bylo u výroby vagonů, hospodářských a j. strojů, zboží kovového, porcelánového a keramického, koženého, obuvi, rukaviček, prádla, klobouků, fezů, papíru a zboží papírového, sirek, výrobků uzenářských, průmyslu chemického, grafického, potravinářského i jinakého, na české země připadala největší část výroby skla.

Podobně v U h r á c h největší podíl v uherském průmyslu měly kraje slovenské, patřící nyní ke státu československému. Kromě Budapešti a okolí byla to nejprůmyslovnější část Uher, ze stejných celkem důvodů jako pomezí hory zemí českých: vodní síly, uhlí a jiné přirozené bohatství, levné a zručné síly pracovní, poměrně dobré železniční spojení, teritoriální poloha mezi Německem a Maďarskem, mezi Ostravskem a Dunajem. V Pováží od Čadce přes Žilinu a od Trnavy k Bratislavě mlýny, lihovary, sladovny, škrobárny i některé veliké cukrovary a jiný zemědělský průmysl, v severním Slovensku v oblasti dráhy košicko-bohumínské se dvěma středisky v Žilině a Ružomberku a porůznu i jinde průmysl textilní — skoro všechen, jímž se honosily Uhry — přádelny a tkalcovny bavlněné a vlněné, továrny na sukna, pletárny, barvírny, lnářství. V lesnatých pohořích — na Slovensku je přes 2mil. ha, rovno dvěma pětinaám rozlohy celého království českého, lesů, zejména státních, církevních a velkostatkářských — je silný průmysl dřevařský, vodní a parní pily s exportem do Německa a jižních Uher, výroba cellulosity a papíru. Rovněž je na Slovensku veliká část kdysi uherského průmyslu potravinářského, keramického, železářského a j. Připojením Slovenska se průmyslový význam československé republiky jen ještě zvýšil.

§ 19. Živnostenské zákonodárství v Rakousku do r. 1859.

I. V Rakousku cechovní nešvary dosáhly vysokého stupně již počátkem novověku a v Čechách od Ferdinanda I. počíná mocnější vsahování krále a sněmů v poměry živnostenské. Byla to jednak